

FORDYPNINGSTEKST

Holocaust og tilintetgjørelsesleirene

Tilintetgjørelsesleirene i de tyskokkuperte delene av Øst-Europa er i dag det fremste symbolet på nazistenes drapspolitikk. I løpet av andre verdenskrig ble jøder fra hele det nazistisk kontrollerte Europa, også fra Norge, deportert til disse leirene og myrdet. Denne teksten ser nærmere på tilintetgjørelsesleirene og deres plass i den nazistiske drapspolitikken.

Det nazistiske leirsystemet

Fra Hitlers maktovertakelse i 1933 frem til krigens slutt i 1945 bygde de nazistiske makthaverne i Tyskland og de tyskokkuperte områdene opp et komplisert system av leirer, der millioner av mennesker ble fornedret, torturert og myrdet. Under andre verdenskrig fantes det mer enn 10 000 leirer i de nazistisk okkuperte områdene i Europa. Dette dreide seg om en rekke forskjellige typer leirer: konsentrasjonsleirer, arbeidsleirer, «sigøynerleirer», leirer for krigsfanger og politiske fanger, og tilintetgjørelsesleirer.

I denne artikkelen er det *tilintetgjørelsesleirene*, ikke leirsystemet som helhet, som står i fokus. For flere av dem er ordet «leir» egentlig nokså misvisende. I de *rene tilintetgjørelsesleirene* ble samtlige fanger nemlig drept med gass umiddelbart ved ankomst. I Sobibor, Belzec og Treblinka, som tilhører denne gruppen leirer, overlevde kun 0,01 prosent av jødene. Det fantes også tilintetgjørelsesleirer som kombinerte drap i gasskamre med det nazistene kalte utryddelse gjennom arbeid: hardt tvangsarbeid i kombinasjon med lave matrasjoner som over tid ville ta livet av fangene. Auschwitz-Birkenau var en slik leir.

Fra forfølgelse til folkemord

Bakgrunnen for de nazistiske tilintetgjørelsesleirene var radikaliseringsen av nazistenes forfølgelser av jødene i løpet av andre verdenskrig: Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen sommeren 1941 utviklet den antisemittiske forfølgelsespolitikken seg til en *folkemordpolitikk*. Fra begynnelsen av felttoget gjennomførte tyske spesialstyrker, blant annet de såkalte innsatsgruppene, massehenrettelser ved skyting. Hundretusener av jøder og andre påståtte fiender av nasjonalsosialismen ble myrdet på denne måten. Fra august 1941 og fremover omfattet dette også jødiske barn. Den aller største av massakrene fant sted ved Babi Jar nær Kiev i slutten av september 1941. Her ble 33 771 jøder skutt og drept i løpet av to dager.

Tilintetgjørelsesleirene dannes

Høsten 1941 begynte de nazistiske myndighetene i Polen også å myrde jøder med bruk av gass. Noe av bakgrunnen var at naziledelsen anså massehenrettelser gjennom skyting som «psykisk belastende» for personene som utførte drapene. Det var i denne forbindelse den første tilintetgjørelsesleiren, Chelmno, ble dannet. Arbeidet med å konstruere leiren begynte 1. november 1941. Allerede fra desember samme år foregikk det drap i Chelmno. Til å begynne med skjedde dette i gasskamre som var montert i biler. Da Chelmno ble avviklet i mars 1943, hadde minst 152 000 mennesker blitt drept i leiren. Samtidig fortsatte massehenrettelser gjennom skyting. I enkelte områder – som for eksempel i Hviterussland – var denne drapsformen hele tiden den mest brukte.

Tilintetgjørelsesleirene og mordet på de polske jødene

Det tyskokkuperte Polen har en særlig viktig plass i historien om Holocaust. For det første var de nazistiske tilintetgjørelsesleirene plassert nettopp her. For det andre utgjorde jødene i Polen en betydelig andel av ofrene. I september 1939, da verdenskrigen brøt ut, bodde det ca. 3 350 000 jøder i Polen. Totalt døde 3 000 000 – over 90 % – av jødene som hadde levd i Polen før andre verdenskrig, som følge av Holocaust.

Den største drapskampanjen som ble rettet mot de polske jødene, foregikk mellom mars 1942 og februar 1943. Aksjonen har senere fått navnet *Aksjon Reinhard*. Drapene ble hovedsakelig utført i tre tilintetgjørelsesleirer: Belzec, Sobibor og Treblinka.

Tilintetgjørelsesleiren *Belzec* ble påbegynt høsten 1941. I slutten av februar 1942 hadde leiren tre gasskamre, og fra midten av mars begynte de systematiske drapene på jøder. Bare i løpet av de fire første ukene ble 80 000 jøder drept i leiren med gassen karbonmonoksid. Leiren ble avviklet i desember 1942. Det totale anslaget for antall drepte varierer fra ca. 450 000 til 600 000.

Tilintetgjørelsesleiren *Sobibor* ble konstruert i mars 1942. I mai begynte drapene i leiren. Da den ble avviklet høsten 1943, hadde mellom 200 000 og 250 000 mennesker blitt myrdet der.

Treblinka var den største av tilintetgjørelsesleirene som ble benyttet under Aksjon Reinhard. *Treblinka* var i funksjon fra sommeren 1942 og frem til høsten 1943. Mellom 750 000 og 800 000 mennesker ble myrdet i denne leiren. Den ble avviklet etter et fangeopprør.

Også leiren *Majdanek*, som offisielt var en leir for krigsfanger, ble gjort til en del av programmet for å tilintetgjøre jødene.

Auschwitz-Birkenau

Auschwitz-Birkenau er i etterkrigstiden blitt det fremste symbolet på folkemordet på de europeiske jødene. Her ble jøder fra hele det tyskokkuperte Europa myrdet.

Auschwitz ble tatt i bruk sommeren 1940, og var i utgangspunktet en leir for polske politiske fanger. Per 1. mars 1941 hadde leiren i overkant av 10 000 fanger. Høsten 1941 ble leirkomplekset utvidet. Den egentlige tilintetgjørelsesleiren, Auschwitz 2-Birkenau, ble oppført i oktober 1941, og fra mai 1942 ble også Auschwitz 3-Monowitz brukt som tvangsarbeidsleir med tilknytning til den tyske storbedriften IG Farben. I januar 1942 begynte massemordene på jøder i Auschwitz-Birkenau. I løpet av 1942 ble jødene fra Slovakia, Frankrike, Nederland, Belgia, Jugoslavia og Norge deportert til leiren. De fleste ble drept umiddelbart. I 1943 led jøder fra Hellas og Italia samme skjebne.

I Auschwitz-leirene foregikk tilintetgjørelsen gjennom en kombinasjon av umiddelbare drap i gasskamre og «tilintetgjørelse gjennom arbeid». Etter ankomsten til Auschwitz-Birkenau ble fangene sortert etter kjønn og alder. Gamle, syke, barn under 14 år og de fleste kvinner ble sendt direkte i gasskamrene, mens menn som ble regnet som arbeidsdyktige, ble satt til å utføre tvangsarbeid. De fangene som ikke ble myrdet umiddelbart, levde gjennomsnittlig noen få måneder. Enkelte fangegrupper ble også utsatt for grusomme medisinske eksperimenter. Selv om sjansene for å overleve var små, var de likevel større enn i de rene utryddelsesleirene, hvor bortimot alle fanger ble drept ved ankomst. Av de 773 jødene som ble deportert fra Norge, de fleste av dem direkte til Auschwitz, overlevde kun 34.

Selv om utryddelsesleirene sto sentralt i den nazistiske drapspolitikken, døde langt ifra alle de jødiske ofrene under Holocaust i slike leirer. I den første fasen av folkemordet, høsten 1941, ble de aller fleste drapene utført som masseskytinger på åpne åsteder, ikke i leirer. Av alle jødene som ble myrdet under Holocaust, var det ifølge historikeren Timothy Snyder nesten like mange som ble skutt som de som ble gasset i hjel. Mange døde også som følge av sult og umenneskelige arbeids- og

levevilkår, både i leirene og i gettoene nazistene hadde konstruert i Øst-Europa.

OPPGAVER

- Hva kjennetegnet det nazistiske leirsystemet? Hvilke ulike typer leirer fantes det?
- Redegjør for bakgrunnen for de nazistiske tilintetgjørelsesleirene. Hvilken rolle spilte de i den nazistiske drapspolitikken?
- Hvorfor har det tyskokkuperte Polen en så sentral plass i historien om Holocaust?
- Etter andre verdenskrig ble mange av personene som medvirket i den nazistiske drapspolitikken, stilt for retten og dømt for sine ugjerninger. Også i dag forekommer det at personer blir stilt for retten og dømt for folkemord. Bruk Internett og andre kilder, og forsøk å finne frem til noen aktuelle eksempler.